

УДК 719(091)(477.4/.7)«186/191»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-8>

Олександр НОВАК,
orcid.org/0000-0001-6878-6685
аспірант історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна) Novack_A@ukr.net

ОБСТОЮВАННЯ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена аналізу дискусій щодо самобутності українського історико-культурного надбання в Російській імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлені передумови звернення українських інтелектуалів до пам'яткознавчих досліджень та студіювання вітчизняних старожитностей. Для досягнення поставленої мети застосований дискурсивний підхід. Формування пам'яткоохоронного дискурсу розглядається як процес становлення простору для дискусій і дебатів, в якому можлива різноманітність думок. Акцентується увага на значенні Археологічних з'їздів в унормуванні пам'яткоохоронної діяльності. Ці наукові зібрання були орієнтовані не лише на оприлюднення результатів археологічних досліджень, а й на вивчення чималого масиву об'єктів історико-культурного надбання та популяризацію минулого місцевостей, у яких вони проходили. Цей простір для наукової комунікації та дискусій у фаховому середовищі також відіграв важливу роль у процесі верифікації інформації щодо вітчизняних пам'яток.

Виокремлюються основні етапи усвідомлення окремих сторін українського історико-культурного надбання у середовищі українських інтелектуалів протягом другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. Доведено, що Археологічні з'їзди та засідання громадських товариств стали майданчиками для комунікації науковців та небайдужих представників освічених верств тогочасного суспільства. Численні публічні виступи дослідників вітчизняної старовини сприяли усвідомленню значною частиною тогочасної громадськості відмінностей українського історико-культурного надбання від спадщини інших народів. Загальноживаними серед представників дослідницького середовища стали поняття, що укорінили тезу про самобутність вітчизняного історико-культурного надбання. Дослідження пам'яток українського бароко та дерев'яного зодчества, пов'язаних із козацькою добою, набули системного характеру.

Ключові слова: імперська доба, пам'яткоохоронна діяльність, дискурс, Наддніпрянська Україна, Археологічні з'їзди, дослідницьке середовище.

Oleksandr NOVAK,
orcid.org/0000-0001-6878-6685
Postgraduate student at the Faculty of History
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) Novack_A@ukr.net

THE DEFENDING OF THE UNIQUENESS OF UKRAINIAN HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN RUSSIAN EMPIRE (SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY)

The article deals with analyzing the discussions about the uniqueness of Ukrainian historical and cultural heritage among Ukrainian intellectuals during the second half of XIX – early part of XX centuries. The discourse approach is using for to achieve the objective of reliable aim. The formation of the monument-protection discourse is considered as the process of establishing of the space for discussion and debate with diversity of thoughts. The preconditions for Ukrainian intellectuals' addressing monument-protection research are highlighted. The attention is focused on the importance of Archaeological Congresses in the standardizing of monument-protection activities in the Russian Empire of that epoch. These scientific meetings were focused not only on purely archaeological research, but also on historical and regional studies and popularization of the past of the territories in which they were held. These locations for academic meetings and discussion also played a significant role in the process of verification of the information about domestic monuments.

The main stages of awareness of the uniqueness of Ukrainian historical and cultural heritage among Ukrainian intellectuals during the second half of XIX – early part of XX centuries are defined. Conclusions are drawn that the Archaeological Congresses and meetings of different public communities became the spaces for communications between researchers and educative representatives of the society of that time. Numerous public speeches by researchers of domestic legacy contributed to the awareness of the differences of Ukrainian historical and cultural heritage from other

nations' heritage by the majority of general public of that epoch. The concepts related to the thesis about the originality of the national historical and cultural legacy became generally accepted among the representatives of the research environment. The studies of Ukrainian Baroque and monuments of wooden architecture associated with the Cossack epoch have become systemic.

Key words: *Empire period, monument-protection activities, discourse, Naddniprianska Ukraine, Russian Empire, Archeological Congresses, research environment.*

Постановка проблеми. Теперішня Російська федерація, що веде повномасштабну війну проти України, продовжує використовувати імперські наративи щодо зверхності власної культури та заперечення існування української. Нині охорона пам'яток минулого стикнулася із новими викликами. З огляду на це зростає актуальність питання вивчення та обстоювання самобутності українського історико-культурного надбання в Російській імперії. Зміни у сприйнятті вітчизняної старовини у другій половині XIX – на початку XX ст. не були блискавичними. Однак, завдяки наполегливості дослідників цього періоду істотно змінилося ставлення до українського історико-культурного надбання як серед освічених діячів Наддніпрянщини, так і в загальноімперському вимірі.

Аналіз досліджень. Вивчення ходу дискусій щодо самобутності українського історико-культурного надбання уможлиблюється завдяки застосуванню дискурсивного підходу. У суспільно-гуманітарних працях «дискурс» розуміється передовсім як понятійне поле, притаманне певній спільноті у конкретно-історичний період. З огляду на відсутність чіткого й усталеного визначення поняття «дискурс» у гуманітарних науках загалом й українській історичній науці – зокрема, ми відштовхуватимемося від тематики дисертаційного дослідження, беручи за основу визначення цього терміну, запропоноване французьким філософом Мішелем Фуко («дискурс як знаряддя для конструювання та конституювання практик» (Фуко, 2019)) та канадським філософом Яном Ангусом («дискурс як простір для дискусій і дебатів, в якому можлива різноманітність думок» (Angus, 1997)). У сучасній українській історіографії нині відсутні комплексні дослідження, присвячені вивченню питання обстоювання самобутності української спадщини. З огляду на описовий характер більшості праць, присвячених дослідженням вітчизняної старовини у Наддніпрянській Україні в часи Російської імперії (Ковпаненко, 2013), для вирішення питання обстоювання самобутності української спадщини важливим є вивчення ходу дискусій у науковому середовищі дослідників історико-культурного надбання другої половини XIX – початку XX ст. Це завдання неможливо реалізувати без застосування дискурсивного підходу.

Мета роботи – дослідити дискусії щодо самобутності українського історико-культурного надбання в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., використовуючи дискурсивний підхід.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайної гостроти наприкінці XIX – на початку XX ст. набула дискусія довкола визнання національної самобутності пам'яток культури та мистецтва «малоросійських» губерній у складі Російської імперії. Доволі цікаво простежити, як змінювалося ставлення представників наукового середовища до питання окремішності українського історико-культурного надбання протягом другої половини XIX – на початку XX ст.

Політика російського самодержавства була репресивною щодо національних рухів. Водночас, державі були повністю підконтрольні навчальні заклади незалежно від форми власності, тож можливість для вивчення української старовини були обмежені. Виходячи з цього, цілковито вірною видається теза О. В. Сторчай про те, що в Російській імперії на університетських кафедрах історії мистецтв та у відповідних курсах домінувала антична тематика. Так, у Києві витоки академічної традиції вивчення історії мистецтв тісно пов'язані з посталями П. В. Павлова та А. В. Прахова, у Харкові – із діяльністю Є. К. Редіна, в Одесі – із напрацюваннями Н. П. Кондакова (Сторчай, 2009: 116). Жоден із них не студіював українське («малоросійське» чи «південноруське») мистецтво цілеспрямовано. Проте, саме їх учні стали основоположниками українського пам'яткознавства та стояли біля витоків професіоналізації охорони історико-культурного надбання на українських землях. У цьому протиріччі можна вбачати певні ознаки «конфлікту поколінь», що не є рідкісними для багатьох наукових шкіл (Коллінз, 2002: 14).

Визначна роль у дослідженні та популяризації історико-культурного надбання українських земель належить Археологічним з'їздам, що проводилися починаючи із 1869 року у різних багатих на пам'ятки містах Російської імперії. До Першої світової війни відбулися 15 таких загальноімперських наукових форумів. Шість Археологічних з'їздів були проведені на території сучасної України – у Києві (1874 та 1899 рр.), Одесі (1884 р.), Харкові (1902 р.), Катеринославі (1905 р.)

та Чернігові (1908 р.) (Ковпаненко, 2008: 99). Ці наукові форуми були орієнтовані на всебічне (не лише суто археологічне, а й історико-краєзнавче у широкому розумінні) дослідження та популяризацію минулого місцевостей, у яких вони проходили. Участь у цих з'їздах представників академічної спільноти, чиновництва та простих любителів старовини сприяла підвищенню зацікавленості історією та вивченням пам'яток матеріальної культури серед громадськості різних частин Російської імперії (Шаманаєв, Зырянова, 2018: 77). Коло питань, що на них розглядалися, значно виходило за межі сучасного вузького розуміння археології та стосувалося досліджень усіх старожитностей до XVIII ст. включно, тож їх з упевненістю можна називати з'їздами «історичними». Ці наукові форуми з огляду на тематичну та територіальну різноманітність стали основним майданчиком для обміну думками та ідеями для кількох поколінь дослідників спадщини минулого.

Від самого початку проведення Археологічних з'їздів спадщина українських земель неодмінно потрапляла в поле зору дослідників. Слід зазначити, що Перший (Московський) з'їзд, з-поміж іншого, проклав своєрідний «місток» між вивченням старовини Наддніпрянської та Західної України. На ньому виступив із доповіддю «Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине» західноукраїнський вчений та громадський діяч Я. Ф. Головацький (Ковпаненко // Український історичний журнал. 2008: 6, 99). Роботою із проведення кожного із Всеросійських наукових форумів на постійній основі займалися представники Московського археологічного товариства. Кожен із Археологічних з'їздів готував Підготовчий комітет, склад якого був змінним і поповнювався місцевими дослідниками. Окрім суто організаційної складової, важливою частиною роботи Підготовчих комітетів було проведення експедицій, екскурсій та оглядів старовини у місцях проведення цих наукових форумів (Шаманаєв, Зырянова, 2018: 78). Другий Археологічний з'їзд у Петербурзі (1871 р.) також не лишився без праць, присвячених українській проблематиці. Так, Олексій Сергійович Уваров, засновник Московського археологічного товариства, зробив спробу пов'язати пам'ятки дерев'яного зодчества Галичини із гіпотетичними найдавнішими формами та просторово-планувальними рішеннями давньоруської архітектури. С. О. Уваров з цією метою порівнював сучасні йому храми Західної України із описами культових споруд Київської Русі, котрі зробили мандрівники Ібн-Даста та

А. Гетеріс (Щербаківський, 2015: 370–371). Саме на петербурзькому з'їзді 1871 р. була запропонована ідея створення церковно-археологічних музеїв при Духовних академіях. Основу їх колекцій мали складати стародавні витвори сакрального мистецтва, що зберігалися при церквах та монастирях, проте не використовувалися у богослужіннях (Дементьева, 2008).

Третій Археологічний з'їзд, що відбувся 1874 року у Києві дозволив значною мірою розкрити колосальне значення пам'яток міста (Софійського собору, храмів Києво-Печерської лаври та Видубицького монастиря, Кирилівської церкви та інших). Починаючи із цього з'їзду у доповідях їх учасників цих загальноімперських наукових форумів висвітлювалася передовсім локальна проблематика (Шаманаєв, Зырянова, 2018: 78). Саме завдяки цьому з'їзду вчені, що студіювали вітчизняні старожитності, почали об'єднуватись довкола ідеї популяризації та збереження історико-культурного надбання українських земель. Цьому сприяло те, що секретарем підготовчого комітету Третього Археологічного з'їзду був історик В. Б. Антонович, а програму заходу в значній мірі формували представники Київського імператорського університету св. Володимира, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, історичного товариства Нестора-літописця, а також знані місцеві дослідники – П. П. Чубинський, І. Г. Малишевський, О. В. Розов та інші (Ковпаненко, 2015: 185). Активний учасник «громадівського руху» та член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства М. М. Левченко повідомив учасників з'їзду про вандалізм стосовно пам'ятних місць, пов'язаних із добою Гетьманщини. Занепокоєння дослідника викликало розбирання хати батька К. Г. Розумовського в с. Лемеші, а також аварійний стан резиденції останнього гетьмана Лівобережної України в Батурині (Федорова, 2010: 67).

Проведення VI Археологічного з'їзду в Одесі (1884 р.) пожвавило вивчення пам'яток минулого на Півдні сучасної України. Зокрема, були представлені результати розкопок та детальні мапи античних міст Криму – Херсонесу Таврійського, Пантікапея тощо (Карамзина, 2013: 33). Стала помітною тенденція до пожвавлення зацікавленості у дослідженні старожитностей козацьких земель – Війська Запорозького та Облaсті війська Донського. Так, Д. І. Яворницький опублікував працю про вивчення решток колишніх Запорозьких Січей – Хортицької, Томаківської, Микитинської, Чортомлицької. Окрім цього, після

обстежень були складені їх плани (Ковпаненко, 2013: 189). У доповіді А. Л. Крилової «О старине Донской области» були порушені питання щодо генези історико-культурного надбання Обласі війська Донського. З огляду на специфіку тогочасної офіційної «історичної політики» авторкою був запропонований висновок про «исконно русское происхождение» (Крылова // Труды VI Археологического съезда. 1884: 26–27) тамтешніх пам'яток матеріальної культури. Всупереч цій тезі, сучасні дослідники довели їх генетичний зв'язок із архітектурою україно-російського Порубіжжя, зокрема – Слобожанщини (Парамонов, Парийский, 2012: 131–133).

У 1899 році у Києві був проведений XI Археологічний з'їзд. Матеріали підготовлених для цього наукового форуму доповідей охоплювали все більшу територію. Завдяки тому, що організаторами наукового форуму була підготовлена «Програма для збирання відомостей про старожитності», вдалося ввести до наукового обігу чимало пам'яток на території українських губерній. Найбільше інформації вдалося зібрати щодо старожитностей Волині (Ковпаненко, 2014: 261). Окрім цього, відбулося істотне тематичне урізноманітнення доповідей, запропонованих на розгляд науковому співтовариству. У цьому полягала відмінність від проведеного 1874 року зібрання дослідників вітчизняної старовини у Києві, що було присвячене передовсім локальній проблематиці з акцентом на давньоруських старожитностях (Ковпаненко, 2013: 191).

Черговий, XII Археологічний з'їзд, що відбувся у 1902 році у Харкові, дозволив ввести у науковий обіг цілу низку пам'яток українського мистецтва, зокрема – й малознані до того старожитності Кубані (Сысоев // Труды XII Археологического съезда. 1905: 26). Своєю чудовою підготовкою він завдячував передовсім двом харківським історикам – Дмитру Івановичу Багалію та Єгору Кузьмичу Редіну. Завдяки останньому були розпочаті ґрунтовні дослідження культових пам'яток Слобідської України (до того маловідомих у наукових колах). Кількість світлин сакральних старожитностей краю, виконаних під час систематичних експедицій, перевищила 400 (Ковпаненко, 2013: 203). Надзвичайно тематично різноманітним, порівняно з попередніми з'їздами, був церковно-історичний відділ виставки, створений під керівництвом вищезгаданого Є. К. Редіна. В експозиції були представлені світлини та предмети церковного начиння, частина з яких були доставлені дослідником, а решта надана священиками. Особливу увагу Єгор Кузьмич приділив числен-

ним стародрукам XVII–XVIII ст., що зберігалися у храмах Харківської єпархії. Дослідник зазначив, що чимало рукописно-книжкових пам'яток перебували у незадовільному стані (Міщук, 2010: 7). За оцінкою видатного етнографа та спеціаліста в галузі народного мистецтва М. Ф. Біляшівського, експозиція церковно-історичного відділу XII Археологічного з'їзду чи не вперше була «науково складеним відділом історії південноросійського мистецтва» (Ковпаненко, 2013: 205). Не менш схвальні відгуки надходили й на адресу етнографічного відділу. В одному із залів виставки був відтворений інтер'єр селянської хати в натуральну величину. Подібні елементи наочності допомагали ознайомити з особливостями українського побуту відвідувачам, що мало розумілися на місцевих етнографічних особливостях. До таких екскурсантів належав А. Є. Лейкін, кореспондент газети «Пермский край» (Скирда, 2016: 115).

Важко не погодитися із тезою видатного дослідника української старовини В. М. Щербаківського, що перше десятиліття ХХ ст. в російській археології – це доба зацікавлення Україною та її минулим (Щербаківський, 2015: 373). Дійсно, періодичність проведення Археологічних з'їздів в малоросійських губерніях імперії Романових була доволі значною. До початку Першої світової війни на території Наддніпрянської України були проведені ще два Археологічні з'їзди – XIII – у Катеринославі (1905 р.) та XIV – у Чернігові (1908 рік). У місті на Дніпрі був заслуханий реферат видатного історика Д. І. Яворницького «Запорозька старовина» (Ковпаненко, 2013: 208). У ньому, з-поміж іншого, були наведені вичерпні відомості про пам'ятки козацької доби, зокрема – унікальний дерев'яний Троїцький собор у Новомосковську та Пустинно-Миколаївський монастир поблизу нього. Тематика доповідей, що обговорювалися на XIV Археологічному з'їзді у Чернігові, в цілому, відповідала попереднім тенденціям у дослідженнях вчених, проте відрізнявся ще більшою регіональною спрямованістю доповідей та рефератів, представлених на ньому. Так, у праці «О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества» Григорія Григоровича Павлуцького київський професор на основі найрізноманітніших писемних та зображальних джерел обґрунтував тезу щодо спорідненості давньоруського та ранньомодерного українського дерев'яного зодчества. Вчений довів оригінальність дерев'яних та мурованих храмів часів Гетьманщини, архітектура котрих була генетично пов'язана із найдавнішими об'ємно-просторовими рішеннями. Окрім цього, Г. Г. Павлуцький

спростував поширене в пам'яткоохоронному дискурсі Російської імперії твердження про те, що прототипами «малоросійських» храмів були давні церкви на півночі Великої Росії (Павлуцький // Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове, 1911: 54–58). У доповіді О. П. Новицького «Черты самобытности в украинском зодчестве» дослідник прагнув не лише зібрати свідчення щодо найдавніших храмів Наддніпрянщини та Підкарпатської Русі, а й простежити українські впливи на архітектуру Московії другої половини XVII ст. (Новицький // Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове, 1911: 69–70). Ці наукові пошуки засвідчили перехід досліджень вітчизняної старовини на якісно новий рівень. Вчені пройшли шлях від описовості до узагальнень та систематизації накопичених знань (Щербаківський, 2015: 376). Таким чином, Археологічні з'їзди створили поле для комунікації та дискусій у фаховому науковому середовищі, маючи при цьому увагу чималої кількості представників освічених верств суспільства. Небайдужі громадяни долучалися до організації публічних доповідей, музейних виставок, екскурсій тощо. Саме цим загальноімперським науковим форумам в значній мірі можна завдячувати пошвавленню контактів між пам'яткоохоронцями.

На початку XX ст. чимало наукових видань і часописів в українських губерніях Російської імперії, у тому числі – у місті Києві, були відверто чорносотенними. Від їх співробітників на питання дослідника В. М. Щербаківського, що вони знають про український архітектурний стиль, йому нерідко доводилося чути іронічно-в'їдливе «... мені відомий власне тільки один будинок в українському стилі – це той курінь, в якому старі діди стережуть кавуни на баштанах» (Федорова, 2013: 366). Однак, тривалі дискусії стосовно питання генези й особливостей вітчизняного історико-культурного надбання на численних Археологічних з'їздах, поступове збільшення кількості наукових розвідок, присвячених українським пам'яткам, їх популяризація через вищі навчальні заклади поступово змінили бачення цієї проблеми у більшості представників наукової спільноти. Загальноживаними серед представників дослідницького середовища стали поняття, що укорінили тезу про самобутність вітчизняного історико-культурного надбання. Так, професор Імператорського університету св. Володимира у Києві Г. Г. Павлуцький ввів у науковий обіг поняття «українське бароко», а його учень Ф. Л. Ернст – «мазепинське бароко» (як етап найвищого піднесення стилю українського бароко).

Протягом 1912–1914 рр. у Санкт-Петербурзі побачила світ багатотомна «Історія російського мистецтва» авторства Ігоря Еммануїловича Грабаря. З огляду на авторитет мистецтвознавця у дослідницьких колах вихід його праці став знаковим для вивчення українського мистецтва та визнання його самобутності. Другий том монографії І. Е. Грабаря мав доволі характерну для тих часів назву «Допетровська доба (Москва і Україна)». Огляд української архітектури у ній був розділений на два блоки: «Бароко України» та «Дерев'яна церковна архітектура Прикарпатської Русі». Такий розподіл вітчизняного історико-культурного надбання певною мірою відповідав лініям тогочасних імперських кордонів. Подібне розмежування згладилося вже за Першої світової війни, коли російські війська після так званої «Галицької битви» зайняли більшу частину Східної Галичини. Саме наприкінці 1914 року вийшли друком праці Г. К. Лукомського «Старинное зодчество Галиции», І. С. Свенціцького «Галицко-русское церковное зодчество» та О. П. Новицького «Деревянная архитектура Галиции». В праці Олексія Петровича Новицького була висловлена дуже смілива, як для того часу, думка про те, що архітектурний стиль українських церков єдиний від «Кубані до Сяну» (Щербаківський, 2015: 378). Теми, пов'язані із народним мистецтвом та традиціями Галичини ставали предметом обговорення на форумах громадських товариств Наддніпрянщини. Так, у 1915 році сюжети, пов'язані із різними сферами життя Західної України знайшли своє відображення у доповідях К. М. Жукова та Г. М. Хоткевича, що обговорювалися на засіданнях товариства ім. Г. Квітки-Основ'яненка у Харкові (ДАХО. Ф. р-488. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 48).

Висновок. Інтерес до історико-культурного надбання серед представників інтелектуальної еліти Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. поступово зростав. Це зробило можливим становлення пам'яткоохоронного дискурсу у Наддніпрянській Україні, як простору для дискусій і дебатів, в якому була можливою різноманітність думок. Численні Археологічні з'їзди та засідання громадських товариств стали майданчиками для комунікації науковців та небайдужих представників освічених верств тогочасного суспільства. З огляду на особливості культурної політики Російської імперії, що була репресивною до національних рухів, особливої гостроти набуло питання щодо окремішності українського історико-культурного надбання. Публічні виступи та дискусії дослідників вітчизняної старовини, підтримування контактів із любителями та обо-

ронцями пам'яток минулого мали неабияке значення у розгортанні системних досліджень історико-культурного надбання України та сприяли усвідомленню значною частиною тогочасної громадськості його відмінностей від спадщини

інших народів. У науковий обіг були введені поняття «українське» та «мазепинське» бароко, а студіювання запорозької старовини та пам'яток народного дерев'яного зодчества набули системного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляшівський М. Ф. Українське народне мистецтво : репринтне видання. Харків : Видавець Савчук О. О., 2017. 168 с.
2. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми : монографія. Київ : Наш час, 2007. 286 с.
3. Дементьева Ю. М. Материалы археологических съездов (1869– 1914) как источник по истории музейного дела России. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. № 80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/materialy-arheologicheskikh-sezdov-1869-1914-kak-istochnik-po-istorii-muzeynogo-dela-rossii> (дата звернення: 01.06.2022).
4. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. р-488. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 48.
5. Карамзина М. В. Материалы VI Археологического съезда в Одессе как источник о развитии исторического памятниковедения на Юге Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. Н. В. Вернадского*. 2013. № 1. С. 31–39.
6. Ковпаненко Н. Г. Архітектурно-мистецька спадщина Наддніпрянської України у вітчизняних історичних дослідженнях (кінець XIX – поч. XX ст.) : монографія. Київ, 2013. 270 с.
7. Ковпаненко Н. Г. Дослідження національної архітектурно-мистецької спадщини у діяльності Історичного товариства Нестора-літописця (1900-ті рр.). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. Вип. 19. С. 257–271.
8. Ковпаненко Н. Г. Роль Археологічних з'їздів останньої третини XIX – початку XX століття у дослідженні архітектурно-мистецької спадщини України. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 99–110.
9. Коллинз Р. Социология философий : монографія. Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. 1282 с.
10. Крылова А. Л. О старине Донской области. *Труды VI Археологического съезда в Одессе*. Том VI. Москва : 1884. С. 26–27.
11. Міщук С. М. Внесок професорів Харківського університету в дослідження рукописно-книжкових пам'яток України (кінець XIX – початок XX ст.) // *Волинські історичні записки*, 2010. Вип. 4. С. 2–12.
12. Новицкий А. П. Черты самобытности в украинском зодчестве. *Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове*. Том II. / Под ред. графини Уваровой П. С. Москва, 1911. С. 69–70.
13. Основи пам'яткознавства / Під заг. ред.: Гриффена Л. О., Титової О. М. : монографія. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 379 с.
14. Павлуцький Г. Г. Дерев'яні та муровані храми України : репринтне видання. Харків : Видавець Савчук О. О., 2017. 214 с.
15. Павлуцкий Г. Г. О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества. *Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове*. Том II. / Под ред. графини Уваровой П. С. Москва, 1911. С. 54–58.
16. Парамонов А. Ф. Парийский А. А. Истоки каменной храмовой архитектуры Слободской Украины : монографія. Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2012. 234 с.
17. Сысоев В. М. Остатки запорожской церковной старины в пределах Кубанской области. *Труды XII Археологического съезда в Харькове*. Том I. Москва, 1905. С. 561–569.
18. Скирда І. М. XII археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення : автореф. дис. ... канд. іст. наук; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2016. 19 с.
19. Сторчай О. В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834 – 1924) : монографія. Київ : Щек, 2009. 335 с.
20. Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-ті рр. : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.
21. Федорова Л. Д. Теоретичні та правові питання збереження культурної спадщини в діяльності пам'яткоохоронних структур України (1910-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 91–106.
22. Фуко М. Слова и вещи. URL: <http://lib.ru/CULTURE/FUKO/weshi.txt> (дата звернення: 08.12.2019).
23. Шаманаев А. В. Зырянова С. Ю. Охрана культурного наследия в Российской империи : учебное пособие. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2018. 132 с.
24. Щербаківський В. М. Щербаківський Д. М. Українське мистецтво: в двох томах з додатками : репринтне видання. Харків : Видавець Савчук О. О., 2015. 472 с.
25. Angus, I. H. A border within: national identity, cultural plurality, and wilderness : monograph. Montreal, Canada, 1997. 284 p.

REFERENCES

1. Angus, I. H. A border within: national identity, cultural plurality, and wilderness : monograph. Montreal, Canada, 1997. 284 p.
2. Biliashivskiy M. F. Ukrainke narodne mystetstvo [The Peasant Art of Ukraine] : reprint. Kharkiv : Vydavets Savchuk O.O., 2017. 168 p. [in Ukrainian].
3. Dement'eva Ju. M. Materialy arheologicheskikh s'ezdov (1869–1914) kak istochnik po istorii muzejnogo dela Rossii [The Proceedings of the Archaeological Congresses (1869–1914) as the Source of the Museum Deal of Russia]. Izve-

- stija RGPU im. A. I. Gercena. 2008. № 80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/materialy-arheologicheskikh-sezdov-1869-1914-kak-istochnik-po-istorii-muzeynogo-dela-rossii> (data zvernennja: 01.06.2022) [in Russian].
4. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti – The State Archive of Kharkiv Oblast (DAKhO). F. r-488. Op. 1. Spr. 1. Ark. 48 [in Ukrainian].
5. Fedorova L. D. Z istorii pamiatkookhoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddniprianskii Ukraini. 1870–1910-ti rr. [From the History of Monument-Protection and Museum Activities in the Naddniprianska Ukraine. 1870–1910-s] : monograph. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 373 p. [in Ukrainian].
6. Fedorova L. D. Teoretychni ta pravovi pytannia zberezhennta kulturnoi spadshchyny v diialnosti pamiatkookhoronnykh struktur Ukrainy (1910-ti rr.) [The theoretical and Legislation Questions of the Protection of Cultural Heritage in Ukrainian Monumental-Protection Structures' Activities (1910s)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – The Ukrainian Historical Journal*. 2011, № 1, 240, S. 91–106 [in Ukrainian].
7. Fuko M. Slova i veshhi [The Words and Things]. Available at: <http://lib.ru/CULTURE/FUKO/weshi.txt> (data zvernennja: 08.12.2022) [in Russian].
8. Karamzina M. V. Materialy VI Arheologicheskogo s'ezda v Odesse kak istochnik o razvitii istoricheskogo pamjatnikovedenija na Juge Ukrainy [The Proceedings of the VI Archaeological Congress (1869 – 1914) as the Source of the Development of Historical Monumentology in the Southern Ukraine] // *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. N. V. Vernadskogo*. 2013. № 1. S. 31–39 [in Russian].
9. Kollinz R. Sociologija filosofij [The Sociology of Philosophies] : monograph. Novosibirsk : Sibirskij hronograf, 2002. 1282 p. [in Russian].
10. Kovpanenko N. H. Arkhitekturno-mystetska spadshchyna Naddniprianskoi Ukrainy u vitchyznianykh istorychnykh doslidzhenniakh (kinets XIX – poch. XX st.) [The Architectural and Art Heritage of the Naddniprianska Ukraine in Domestic Research] : monograph. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. 270 p. [in Ukrainian].
11. Kovpanenko N. H. Doslidzhennia natsionalnoi arkhitekturno-mystetskoj spadshchyny u diialnosti Istorychnoho tovarystva Nestora-litopystsia (1900-ti rr.) [The Studying of the National Architectural and Artistic Heritage in Activities of the Nestor the Chronicler Historical Community (1900s)] *Ukraina XIX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei – Ukraine in XIX Century: Culture, Ideology, Policy / Vidp. red. V. M. Danylenko*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. Vyp. 19. S. 255–263 [in Ukrainian].
12. Kovpanenko N. H. Rol Arkheolohichnykh zizdiv ostannoï tretyny XIX – pochatku XX stolittia u doslidzhenni arkhitekturno-mystetskoj spadshchyny Ukrainy [The Role of the Archeological Congresses of last third of XIX – early XX century in Investigations of the Architectural and Artistic Heritage of Ukraine] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – The Ukrainian Historical Journal*. 2008. № 6. S. 99–110 [in Ukrainian].
13. Krylova A. L. O starine Donskoj oblasti [About the Ancient Monuments of Don Oblast] *Trudy VI Arheologicheskogo s'ezda v Odesse. – The Proceedings of the Sixth Archaeological Congress in Odesa*. Tom VI. Moskva: 1884. S. 26–27 [in Russian].
14. Mishchuk S. M. Vnesok profesoriv Kharkivskoho universytetu v doslidzhennia rukopysno-knyzhkovykh pamiatok Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [The Kharkiv University Professors Contribution for Studying the Manuscript Monuments of Ukraine (the end of XIX – early XX century)] *Volynski istorychni zapysky. – Volyn Historical Review*. 2010. Vyp. 4. S. 2–12 [in Ukrainian].
15. Novickij A. P. Cherty samobytnosti v ukrainskom zodchestve [The Features of Identify in Ukrainian Architecture] *Trudy Chetyrnadcatogo Arheologicheskogo s'ezda v Chernigove. – The Proceedings of the Fourteenth Archaeological Congress in Chernihiv*. Tom II. Pod red. grafini Uvarovoj P. S. Moskva, 1911. S. 69–70 [in Russian].
16. Osnovy pamiatkoznavstva / Pid zah. red.: Hriffena L. O., Tytvoi O. M. [The Outlines of Monuments Research/ Under Gen. Edit. By Hriffen L. O., and Titova O. M.] : monograph. Kyiv : Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2012. 379 p. [in Ukrainian].
17. Paramonov A. F. Parijskij A. A. Istoki kamenoj hramovoj arhitektury Slobodskoj Ukrainy [The Sources of the Stone Church Architecture of the Sloboda Ukraine] : monograph. Har'kov : Har'kovskij chastnyj muzej gorodskoj usad'by, 2012. 234 p. [in Russian].
18. Pavluts'kyi H. H. Dereviani ta murovani khramy Ukrainy [The Wooden and Stone Churches of Ukraine] : reprint. Kharkiv : Vydavets Savchuk O. O. – Savchuk O.O. Editor, 2017. 214 p. [in Ukrainian].
19. Pavluts'kyi H. H. O proishozhdenii form ukrainskogo derevinnogo cerkovnogo zodchestva [About the Genesis of the Forms of Ukrainian Sacral Architecture] // *Trudy Chetyrnadcatogo Arheologicheskogo s'ezda v Chernigove. – The Proceedings of the Fourteenth Archaeological Congress in Chernihiv*. Tom II. Pod red. grafini Uvarovoj P. S. Moskva, 1911. S. 54–58 [in Russian].
20. Shamaev A. V. Zyrjanova S. Ju. Ohrana kul'turnogo nasledija v Rossijskoj imperii [The Protection of the Culture Heritage in Russian Empire] : textbook. Ekaterinburg : Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2018. 132 p. [in Russian].
21. Scherbakivskij V. M. and Scherbakivskij D. M. Ukrainske mystetstvo: v dvokh tomakh z dodatkamy [Ukrainian Art: in Two Volumes with Addition] : reprint. Kharkiv : Vydavets Savchuk O.O., 2015. 472 p. [in Ukrainian].
22. Skyrda I. M. XII arheolohichni zizd: peredumovy, perebih podii, istorychne znachennia [XII Archeological Congress: Conditions, Course of Events, Importance] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk; Dnipropetr. nats. un-t im. Olesia Honchara. Dnipro, 2016. 19 p. [in Ukrainian].
23. Storchai O. V. Mystetska osvita v Kyivskomu universyteti (1834–1924) [The Artistic Education in Kyiv University (1834 – 1924)] : monograph. Kyiv : Shchek, 2009. 335 p. [in Ukrainian].
24. Sysoev V. M. Ostatki zaporozhskoj cerkovnoj stariny v predelah Kubanskoj oblasti [The Remains of Zaporizhzhya Church Antiquity Within the Kuban Oblast] *Trudy XII Arheologicheskogo s'ezda v Har'kove. – The Proceedings of the Twelfth Archaeological Congress in Kharkiv*. Tom I. Moskva, 1905. S. 561–569 [in Russian].
25. Veberskyi V. V. Ukrainski dereviani khramy [The Ukrainian Wooden Churches] : monograph. Kyiv : Nash chas, 2007. 286 p. [in Ukrainian].